

damage dervishhood, but this turban on my head does not hurt my service to the military.”³⁶

In the lines of Aşçı Dede’s memoirs we can come across first-hand information about the prominent Ottoman men of the 19th and 20th centuries, as well as very useful data about the army, and many abstract concepts, such as love, inspiration, *qutb*, rank, affiliation (*aşk*, *keşf*, *kutb*, *makam*, *rabita*, respectively).

Instead of making a concluding statement, here let us allow Aşçı Dede İbrahim to speak, describing his work with his own words:

*“Attar dükkânı yanında pek aşağı kalır, yaştan kurudan, aşktan meşkten, zahir ü bâtın her ne ki istersin, mevcûttur Aşçı Dede’nin kitabında.”*³⁷

Gülçin Koç - Haşim Koç

Doğu’dan Batı’ya Felsefe Köprüsü

Selahaddin Halilov

İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008. 415 sayfa.

Son dönem Azerbaycan/Türk düşüncesinin en önemli temsilcilerinden olan Prof. Dr. Selahaddin Halilov (d. 1952), sosyal bilimler ve felsefe alanındaki çalışmalarıyla dünya çapında üne kavuşmuş mümtaz bir bilim insanıdır. Aynı zamanda eğitim alanındaki faaliyetleriyle de tanınan Halilov, Uluslararası Rektörler Kurulu üyesi ve ABD’de bulunan “Doğu-Batı: Düşünceler Arası Köprü” adlı uluslararası kurumun yöneticilerindedir. Onlarca kitap ve yüzlerce bilimsel makaleye imza atmış bulunan Halilov’un bazı eserleri Rusça, İngilizce, Türkçe ve Farsça gibi önemli dünya dillerine çevrilmiş ve yayınlandığı ülkelerde büyük bir ilgiye mazhar olmuştur.

36 “... Hâsılı müddet hitamıyla avdetde Müşir Paşa hazretleri ahvali hikâye buyurdular. Bunu Hazret-i Mürşid-i A’zam efendimize dahi hikâye tarikiyle söylemiş olduklarından Hazret-i Mürşid-i Ekrem efendimiz dahi “Vali Paşa hikâyesi nasıl oldu?1 diye sual buyurdular. Fakir de tamamıyla arz ettim. Hazret-i Mürşid-i A’zam efendimiz buyurdular ki “Evet fes, setre, pantolonun dervişliğe zararı olmadığı gibi, böyle sark sarmanın dahi askerliğe zararı yoktur demeliydiniz” diye fakire itap ettiler”. Aşçı Dede, I, 408-409.

37 “This book is worth more than a shop selling miscellaneous goods; from fresh or dry things, from love or lessons, from the spiritual and physical matters, whatever you desire exists in the book of Aşçı Dede”. Aşçı Dede, I, p. ix.

Yazarın Türkçe'ye aktarılmış ikinci kitabı olan *Doğu'dan Batı'ya Felsefe Köprüsü*, Platon'dan Sartre'a kadar uzanan geniş bir zaman dilimi içerisinde ortaya konulmuş felsefi sistemler üzerine yapılan birtakım karşılaştırmalı ve özgün denemelerden oluşmaktadır. Son derece dinamik bir tarih tasavvurundan yola çıkan yazarın bu eserini, genel anlamda her türlü ideolojik kaygılardan arınmış bir felsefe tarihi metni, özel anlamda ise belirli bir zaman veya mekan kalıbına sığmayacak kadar özgün ve canlı düşüncelerin bir irtisamı şeklinde okumak mümkündür. Bir felsefe tarihi metni olarak ele aldığımızda, düşünce tarihinin vazgeçilmezleri arasında görülen büyük filozofların hayatı ve öğretileriyle ilgili bilgi aktarımından ziyade söz konusu öğretilere ilişkin yazarın kişisel yorumunun ön planda tutulduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda *Doğu'dan Batı'ya Felsefe Köprüsü*, kitaba mukaddime yazan Prof. Dr. Ramiz Mehdiyev'in de belirttiği gibi, ders kitabı veya ansiklopedik bir derleme olarak değil de genel düşüncenin farklı durumlarına somut bir felsefi konumdan bakış şeklinde görülmelidir (s. 19).

Ana metin, esere ismini veren Doğu ve Batı kavramlarının yanı sıra felsefe-tarih ilişkisi, tarih felsefesi ve felsefe tarihi, yerel ve evrensel düşünce biçimleri gibi tartışmalarla ilgili genel bir metodolojik çerçeve sunumunun yer aldığı giriş bölümleri ve Aristo, Platon, Fârâbî, İbn-i Sînâ, Sühreverdî, Descartes, Locke, Kant, Hegel, Schopenhauer ve Sartre gibi filozofların yanı sıra Azerbaycan felsefi düşüncesinin önemli temsilcilerinden olan M. F. Ahundov, Hüseyin Cavid ve Cafer Cabbarlı gibi ediplerin öğretilerinin karşılaştırmalı olarak incelendiği münferit bölümlerden oluşmaktadır. Felsefe tarihi açısından ilklerden olması hasebiyle özellikle Kant ile Sühreverdî'nin görüşlerinin karşılaştırmalı bir şekilde incelendiği bölüm daha dikkat çekicidir. Bu bölümde her iki filozofun görüşleri arasında "karanlık" ve kendinde şey" kavramları bağlamında açık bir benzerliğin bulunduğunu ifade eden yazar, *a priori* ve *aposteriori* bilgi ayrımının Kant'tan altı yüz yıl önce "doğuştan gelen" ve "sonradan elde edilen" bilgi ayrımı şeklinde Sühreverdî tarafından ortaya konulduğunu ileri sürmektedir (s. 260). Fakat, bu iddiasını dile getirirken yazar, tarihsel öncelik kaygısından ziyade bir taraftan Doğu düşünce tarzının görmezden gelindiği ya da anlaşılmadığına vurgu yapmakta, diğer taraftan da dikkatli bir şekilde incelendiğinde Doğu düşünce tarzının karşıtına göre çok daha kapsamlı ve esaslı olduğunun görülebileceğini ima etmektedir. Yazarın bu yaklaşım tarzının Platon ve Aristo, Platon ve Fârâbî/İbn-i Sînâ ve hatta Goethe ve Ahundov, Cabbarlı ve Sartre karşılaştırmaları dahil bütün bir eser boyunca sürdürülmüş olması, Doğu ve Batı kavramları üzerinde ayrıca durmayı zorunlu hale getirmektedir.

Yazara göre, Doğu ve Batı, her şeyden önce, ruh ve medeniyeti temsil etmektedir (s. 120). Şöyle ki Doğu ve Batı, coğrafi bir ayırım olmaktan öteye belirli bir ruh ve bilgi durumudur. Akademik çevrelerde yaygın olan Batı-Doğu ya da Batı-İslam şeklindeki ikilemlerin düşünce tarihini keskin coğrafi çizgilerle birbirinden ayırdığı ve sözgelimi, Halep'te yaşamış bir düşünürü zorunlu olarak Doğulu, Roma'da yaşamış bir başka düşünürü ise Batılı olarak tanımlamaya yol açtığı herkesçe bilinen ve fakat sorgulanmayan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa ki Halilov böyle bir ayrıma kesinlikle karşıdır. Ona göre, sözgelimi Platon gerçek bir Doğuludur (s. 61). Öte yandan, coğrafi olarak Doğu sınırları içerisinde yer almasına karşın bilimi veya bizatihi insanı değil de toplumu öne çıkaran Ahundov gibi herhangi bir düşünürün de Batılı olarak addedilmesi kaçınılmazdır.

Zamansal olarak Doğu Batı'yı öncelemektedir; yahut da, Halilov'un deyişiyle, önce Doğu vardı, Batı sonradan meydana geldi (s. 86). Doğu düşüncesi, her türlü maddî bağıllıktan arınarak manevi olgunluğa erişme, hakikat arayışı ve vahdet özlemi gibi temel insanî unsurları ihtiva ederken, Batı düşüncesi, evreni ve içindekileri deneysel incelemeye tâbi tutarak elde edilen verilerin toplamı üzerine felsefî bir sistem kurma şeklindeki salt mekanik bir tavrı simgelemektedir. Bu anlamda, Sokrates, Platon, Zerdüşt, Buda, Konfüçyüs gibi bilgelere ortaçağ Yahudi, Hint, Hıristiyan, Müslüman vs. filozoflara kadar neredeyse tüm düşünürlerin görüşleri Doğulu düşünce tarzının birer yansıması konumundadır. Diğer taraftan, Doğunun "tamamlayıcı bir parçası" niteliğini haiz antikçağın zirvelerinden sayılan Aristo ile varolmaya başlayan Batılı düşünce tarzı ise, esasında yeniçağın başlangıcıyla büyük bir ivme kazanarak özellikle de Kant'ın devrimsel girişimi sonucunda bağımsız bir bilgi oluşturma sürecine dönüşmeyi başarmış ve sanayileşmeyle birlikte de *güç* ile özdeşleşmiştir.

Batılı düşünce tarzının güçle birleşmesi, doğal olarak bu düşünce tarzının genel anlamda düşüncenin tek biçimi olduğu iddiasında bulunmasına sebebiyet vermiştir. Başka bir ifadeyle, düşüncenin basit bir şekilde biçimsel mantığın kurallarına indirgenmiş olması, insan tahayyülünün olası tüm imkanlarının inkar edilmesine yol açmış ve dolayısıyla da Batılı "bilimsel" düşünce, kendi kalıbına uymayan -sözgelimi estetik gibi- tüm öteki düşünce tarzlarını rasyonelliğin dışına itmeye çalışmıştır. Oysa ki, yazara göre, estetik düşünce hem zamansal olarak hem de ifade gücü bakımından bilimsel düşüncenin önünde gelmektedir ki Doğu felsefesinin varlığı bunun bir ispatıdır (s. 119). Halilov'un birer "Doğulu" olarak nitelendirdiği Shakespeare ve Goethe gibi dünyaca tanınmış yazarların yanı sıra Azerbaycan manevi-fikrî havzasından

beslenen Cavid ve Cabbarlı gibi ediplerin görüşlerine geniş yer vermiş olmasını da edebiyatın felsefî düşüncenin mümkün olan en etkin araçlarından birisi ve belki de en önemlisi olduğunu gösterme girişimi şeklinde okunabilir. Fakat bu girişimi gelişigüzel şekilde Cavid ve Cabbarlı mirasını yüceltme olarak değil de (ki muhtemelen yazar, sözgelimi Senegal’de yaşıyor olsaydı Şeyh Hamidou Kane edebî mirası için de benzer şeyler söylüyor olacaktı), etnik (yerel) ve millî (dinî) düşüncenin felsefenin en önemli sorunsalı konumunda olan *insan*’ı anlama ve anlamlandırma çabasının meşru ve kaçınılmaz bir yolu olduğunu gösterme arzusu olarak değerlendirmek gerekir.

Tüm bu söylenenlere bakarak, yazarın bir yandan Batı düşüncesini tamamen reddettiği ya da bu düşüncenin karşısında yer aldığını, öte yandan da Doğu düşüncesini yücelttiği ya da bu düşüncenin savunuculuğunu yaptığını düşünmek doğru değildir; çünkü ona göre, Batı da Doğu da insan olgusunun iki temel bileşenini oluşturmaktadır. O halde, bu çelişkili durumu nasıl aşabiliriz? Bu noktada yazarın, bir yandan düşünceyi bütünüyle mantık kurallarına indirgeyerek manevî idrakin imkanını ortadan kaldıran ve insanı yalnızca mekanik evren içerisindeki maddî bir varlık şeklinde yorumlayan Batılı düşünce tarzının genelleştirilmemesi, diğer yandan da Doğu düşünce tarzının tarihte olduğu gibi insanı maddeden soyutlayarak günümüzün medeniyet seviyesine erişmesini engelleyecek asketik yorumlarına fırsat verilmemesi gerektiği şeklindeki iki temel kaygısından söz etmek mümkündür. Bu kaygıları tersten okuduğumuz zaman, aynı zamanda hem Batılı hem de Doğulu olan insanın, kendi varlığının tek biçimli bir sorunun muhatabı olmadığını farkına varması istenmektedir. Böyle bir tespiti, her anlamda Batılı karşısında yenilgiye uğramış bir Doğulunun (özellikle Müslüman halkların müptela olduğu bir *acedia* durumundaki) “maddiyat sizde, maneviyat bizde” gibi söylemlerden ayırmak zorundayız. Halilov, alışılmış önerilerden farklı olarak, Doğu-Batı vahdetinin yatay değil de dikey şekilde sağlanması gerektiğine inanmaktadır. Başka bir deyimle, Batı, Doğu üzerine inşa edilmelidir; çünkü Doğu Batıyı öncelemektedir. Bu düşüncenin epistemik açımları, yazarın Batı düşüncesinde Doğu arayışlarında açıkça görülmektedir.

Halilov’a göre, felsefenin temel konusunun -aynı zamanda Doğu düşüncesinin de temel karakteristiği olan- insan sorunu olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu anlamda, esasında bir Doğu meselesi olan ve “bilimin ‘ben’sizleşmiş dünya modeline alternatif olarak veya denge kurmak için felsefede ‘ben’i öne çıkaran” (s. 391) varoluşçuluk ve benzeri çıkışların yazarın gözünden kaçması düşünülemezdi. İnsan sorunu, Batı düşüncesine yabancı bir sorun olmamakla birlikte genelde sosyolojik bir bağlamda, özelde ise bir varış nok-

tası şeklinde irdelenmiştir. Fakat Batı düşüncesinde insanı insan olarak, yani görünenin gerçeklik değil de gerçekliğin görünen olduğunu ya da böyle bir ayırımın yapay olduğunu en güçlü şekilde dile getiren düşünür şüphesiz ki J. P. Sartre'dır. Hallac-ı Mansur ve Nesimî gibi gerçeği insanın kendisinde arayan Doğu bilgelerinin görüşlerinden hareketle Halilov, dünyanın anlamının insan olduğunu savunan Sartre'ın içindeki Doğu ruhunu ikna edici bir biçimde ortaya koymaktadır. Fakat, ne var ki Sartre, Doğu üzerine inşa edilmiş Batıyı değil de Batı üzerine inşa edilmiş Doğuyu temsil etmekte ve dolayısıyla da, Aristonun yarı-Batılı olması gibi o da yarı-Doğulu olmaktan öteye geçememektedir. Oysa ki, yazara göre, "Doğuda dünya modeli yalnızca bir insanın subjektif yaşantılarıyla sınırlı kalmaz. Doğuda ışık, yalnızca insanın kalbinde, bir bireyin bilinçte yanmaz. Binlerce, milyonlarca bireysel meşalelerin nur aldığı, alevlendiği mutlak bir ışık daha vardır. Bütün nurların temelinde Nûr'ul-Envâr bulunmaktadır" (s. 392).

Bu noktada yazarın, Batılı düşüncenin neden Doğulu düşünce üzerine inşa edilmesi gerektiği yönündeki iddiasının gerekçeleri ortaya çıkmaktadır. Batılı düşünce, göremediği için karanlığı bir bilinmez (Kant) ya da bir hiç olarak (Sartre) addetmektedir. Halbuki, sözgelimi Sühreverdi, hem sezgi hem de tahlili birleştirmek suretiyle varlığın tam bir resmine ulaşmayı başarmıştır (s. 144). Burada Sühreverdi, kendi haleflerinden farklı olarak herhangi bir kehanette bulunmuş ya da temelsiz bir görüş kurgulamış değildir; tam tersine, varoluşu (existence) idrakin temelinde yerleştirerek karanlığı gerçek varlığın ışığıyla (Nûr'ul-Envâr) aydınlatmıştır. Dolayısıyla, yeniçağla birlikte meydana gelen Batı düşünce tarzı, Sühreverdi'nin timsalinde Zerdüş'ten Tao'ya, Platon'dan Molla Sadra'ya kadar bütün bir Doğu düşünce tarzının özü olan "ontolojinin epistemolojiye önceliği" ilkesini tersine çevirmiş bulunmaktadır. Bu anlamda, Batı düşüncesinin varlığı/varoluşu anlamasının tek yolu, Doğu düşüncesine (aslına) geri dönmesinden geçer. İşte bu yüzden yazarın kitabı, *Doğu'dan Batı'ya Felsefe Köprüsü* adını taşımaktadır.

Buraya kadar, yazarın temel çizgi ve iddiasını belirlemeye çalışmış olmamızdan dolayı eserin üslubuyla ilgili tespitlerimizi sona bırakmak zorunda kaldık. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi son derece geniş bir zaman diliminin konu edinmiş olması, düşünce tarihi içerisinde sarsılmaz bir yeri haiz kimi filozoflardan hiç söz edilmemiş ya da nihaî bir çözüme kavuşturulmamış olması gibi durumlara yol açmıştır. Sözgelimi, tekrar Kant-Sühreverdi karşılaştırmasına dönecek olursak, alanında bir ilk olması hasebiyle özellikle Sühreverdi'nin epistemolojik yaklaşımının ayrıntılarıyla ilgili okurun daha fazla bilgilendirilmesi ve bu sürecin onu ikna edecek argümanlarla beslenmiş olması çok daha

isabetli olurdu. Diğer taraftan, yazarın temel iddialarını belirleyebilmek için okurun belirli bir bilgi düzeyinde bulunması zorunluluğu, kitabın farklı okul profillerine ulaşmasını ya da yazarın farklı okur profilleri tarafından eşit şekilde anlaşılmasını engelleyecek bir husus gibi görünmektedir. Eserin çözümden ziyade öncelikli olarak sorunu belirlemeye çalışmış olması, bu noktada belki haklı bir gerekçe olarak ileri sürülebilir; fakat her halükarda, “Doğunun Batıya önceliği” gibi hayati bir iddianın ispatına yönelik beklentileri -en azından bundan sonraki yayınlarda- karşılamak artık yazarın mükellefiyetindedir.

Sonuç olarak, medeniyetlerin birbirinden hazzetmediği ve düşünsel yozlaşmanın had safhada olduğu bu dönemde böylesine ufuk açıcı bir eserin kaleme alınmış olmasını önyargı ve ayrılıkların değil de felsefenin ve özgür düşüncenin bir zaferi olarak görmek gerekir.

Nebi Mehdiyev

Islam in Transition: Muslim Perspectives

John J. Donohue, John L. Esposito (eds.)

Oxford: Oxford University Press, 2007 (second edition). xiii + 512 pages.

This book is a collection of writings by Muslims on the social, political, legal and cultural issues they have faced over the last two centuries. The collection aims to reflect the diversity of Muslim voices around the world, even though reflecting the wide diversity of thought in the Muslim world is quite a challenging task for a single book. Yet, the book is successful in having achieved this goal.

One of the striking features of the collection is that articles by Muslims from West, such as Tim Winter and Sherman Jackson, have also been included. It is significant that the editors have taken into account the contribution Western Muslim thinkers have made to the diversity of the Muslim discourse. These thinkers who live in the West, be they converts or Muslims from birth, are better positioned and equipped to express Islamic ideas to a Western audience. Their number and contributions are increasingly growing.

However, as a Turkish academic, I was struck by the absence of even a single essay authored by a Turkish Muslim thinker. In the West, Islam is usually associated with the Middle East and Arabs, who constitute only a minority in